

MOLIYAVIY MUSTAHKAMLIKKA ERISHISHNI TAKOMILLASHTIRISH OMILLARI

Qahramonova Xusnora Asad qizi

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universteti talabasi

Annotatsiya: Moliyaviy barqarorlikni mutlaq ko'rsatkichlar ishtirokida aniqlash uchun ishlab chiqarish zaxiralarini uni tashkil etuvchi manbalari, ya'ni o'z aylanma mablag'lari, bankdan olingan uzoq muddatli va qisqa muddatli kredit va qarzlarning summalarini bilan taqqoslanadi.

Kalit so'zlar: Moliyaviy mustahkamlikka erishish, Moliyaviy barqarorlik, Mutlaq va nisbiy barqarorlik, Pul oqimlarini boshqarish, Moliyaviy mustahkamlikka erishishni rivojlantirish.

Moliyaviy mustahkamlikka korxonada ichidagi va undan tashqaridagi vaziyat, omillar, shart-sharoitlar ta'sir ko'rsatadi, bundan ko'rinadiki, moliyaviy mustahkamlikning darajasi korxonalarining hozirgi va kelgusidagi faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqib talabalar oldiga shunday muammoli savolni qo'yish mumkin. Korxonaning moliyaviy mustahkamlik (barqarorlik) ko'rsatkichlarining darajasiga binoan, korxonadagi qanday muammolarni yechish mumkin bo'ladi? Bu savolga talabalarning munosabat qanday? Moliyaviy mustahkamlik bir qancha omillar, shart-sharoitlar ta'sirining yakuni bo'lib, u o'z navbatida, korxonada faoliyatining ko'p tomonlariga ta'sirini ko'rsatadi. Moliyaviy mustahkamlik tahlilini boshlamasdan oldin yana bir muammoni hal qilish lozim. Bu moliyaviy mustahkamlik atamasining mazmuni haqidagi muammodir. Ushbu muammoli savolni yechish maqsadida quyida iqtisodchi olimlarning fikrlari bilan tanishish lozim. Moliyaviy mustahkamlikning mazmuni shundan iboratki, moliyaviy mustahkamlikni o'lchash, baholash uchun foydalaniladigan ko'rsatkichlar tizimini chegaralab olish lozim. Bunga ko'ra, V.G.Artemenko, M.V.Bellendirlarning fikricha moliyaviy mustahkamlik korxonada moliyaviy resurslarini shakllanish, taqsimlanish va foydalanish samaradorligini ifodalaydi. Ma'lumki, korxonalar moliyaviy resurslarining shakllanish, taqsimlanish va foydalanish samaradorligi ularning umuman moliyaviy holati bo'lsa, moliyaviy mustahkamligi korxonalar faoliyatini faqat bir shaklini, yo'nalishini ifodalaydi. A.D.Sheremet, R.S.Sayfulinlarning fikricha moliyaviy mustahkamlik va to'lashga qodirlik bir mazmunga ega bo'lib, to'lashga qodirlik moliyaviy mustahkamlikning tashqari ko'rinishini ifodalaydi deb ta'kidlanadi. A.N.Li va S.I.Shevchenkolar ham xuddi shu fikrga ega. Ular o'z maqolalarida moliyaviy mustahkamlik koeffitsiyentining tahlili to'g'risida to'xtalib, to'lashga qodirlik ko'rsatkichini tahlil etganlar. Haqiqatda moliyaviy mustahkamlik

va to'lashga qodirlik har xil mazmunga ega bo'lib, bu moliyaviy ko'rsatkichlar turli usulda aniqlanadi. Undan tashqari A.N.Li va S.I.Shevchenkolar moliyaviy mustahkamlikni moliyaviy barqarorlik deb qabul qilishgan. Bu ham bizning fikrimizcha notug'ri. Moliyaviy barqarorlik bu – korxonalarining moliyaviy holatini zaruriy bir xil darajada turishini, pasaymasligini ifodalaydi. Moliyaviy mustahkamlik to'g'risida gap borar ekan, yana ikkita narsaga e'tibor berish lozim. Bu moliyaviy mustahkamlikning kriteriyasi va moliyaviy mustahkamlikni ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi. A.N.Li va S.I.Shevchenkolarning fikricha, moliyaviy mustahkamlikning kriteriyasi aniqlanishi lozim va bu kriteriya sifatida korxonalarining bankrot bo'lishi ehtimolligining past darajasi tavsiya etiladi. Bizningcha esa, avvalambor, moliyaviy mustahkamlikning darajasiga binoan korxonalarining bankrot bo'lish ehtimolligi aniqlanil-maydi.

Moliyaviy ko'rsatkichlarni, shu jumladan, moliyaviy mustahkamlik bo'yicha ham kriteriyalar emas, optimal yoki me'yoriy darajalari tasdiqlanishi kerak. Iqtisodiy adabiyotlarda moliyaviy mustahkamlik darajasini o'lchash uchun har xil ko'rsatkich tizimlari tavsiya etiladi. A.N.Li va S.I.Shevchenkolar moliyaviy mustahkamlikni aniqlash uchun korxonalar kapitalining tarkibiy ko'rsatkichlari, V.G.Artemenko va M.V.Bellendirlar esa moliyaviy mustahkamlikni tahlil etishda nisbiy ko'rsatkichlar bilan birga absolut ko'rsatkichlardan ham foydalanishgan.

Moliyaviy mustahkamlik albatta, nisbiy ko'rsatkichlar, zaxiralar va xarajatlar hamda ularni qoplovchi manbalar nisbati bilan aniqlanishi lozim. Zaxira va xarajatlar bilan ularni qoplovchi manbalar o'rtasidagi absolut farq esa – moliyaviy mustahkamlikni ko'rsatmaydi. Ulardan faqat moliyaviy mustahkamlikni aniqlash uchun axborot bazasi sifatida foydalaniladi. Shunday qilib, iqtisodiy adabiyotlarda moliyaviy mustahkamlikni tahlil qilishdagi eng asosiy muammo, uning iqtisodiy mazmuni bo'yicha iqtisodchi olimlar o'rtasida kelishuvchanlik hali mavjud emas ekan. Moliyaviy barqarorlik keng qamrovli ko'rsatkich bo'lib, korxonalar faoliyatining barcha tomonlari natijasi unda aks etadi. Moliyaviy barqarorlikka erishgan korxonalar quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi:

- bozor munosabatlarini har xil sharoitlarida ham faoliyat yurita olishi;
- korxonalar pul mablag'larini erkin harakat qilishi;
- moliyaviy resurslarni bozor talablariga mos kelishi;
- moliyaviy resurslar holati ishlab chiqarishni rivojlantirish va to'lov qobiliyati, kreditga layoqatligini ta'minlay olishi;
- ishlab chiqarish zaxiralari va xarajatlarini manbalar bilan qoplanishi.

Iqtisodiyotga oid adabiyotlarda moliyaviy barqarorlikka taalluqli ko'rsatkichlar, ularni hisoblash yo'llari va tahlili yetarlicha yoritilmagan. Moliyaviy barqarorlik mazmun jihatidan turlicha ta'riflanadi. To'lov qobiliyati, balans likvidligi, korxonalar bozor faolligi ko'rsatkichlari, moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari sifatida ko'rilishi

mutlaqo noto‘g‘ri. Tahlil davomida moliyaviy barqarorlikka ta‘sir etuvchi ichki va tashqi omillarga e‘tiborni qaratmoq lozim.

Ichki omillarga quyidagilarni kiritish mumkin.

- korxonada faoliyatini tarmoq xususiyatiga mos kelishi;
- ishlab chiqarilayotgan mahsulot, ko‘rsatilayotgan xizmat tuzilishi (strukturasi);
- ustav kapitaliga to‘langan miqdor hajmi;
- xarajatlar miqdori, ularni daromadlarga nisbati dinamikasi;
- mol-mulk va moliyaviy resurslar holati, shu jumladan, zaxira va rezervlar, ular tarkibi va tuzilishi.

Tashqi omillarga xo‘jalikni yuritishning iqtisodiy shartlari, to‘lovga qodirlik, xaridorlarning daromadlik darajasi, davlatning soliq va kredit bo‘yicha siyosati, tashqi iqtisodiy aloqalar va boshqalar kiradi. Umumiy barqarorlik chegarasini yuqori yoki past bo‘lishi turli xil sabablarga bog‘liq.

«Barqarorlik zaxirasi» - bir necha yillar davomida shakllangan moliyaviy zaxiralar miqdori tasodifiy va keskin tashqi kutilmagan o‘zgarishlarni oldini olishga qaratilgan.

- texnik – iqtisodiy barqarorlik – investitsiya loyihalari samaradorligi, texnika bilan qurollanish darajasi, ishlab chiqarish, mehnat, boshqaruvni tashkillashtirish; pul oqimlarini harakati tufayli foydaga erishishni ifodalaydi.

- moliyaviy barqarorlik – daromadni xarajatlarga nisbatan va resurslar holatini yuqori bo‘lishi, pul mablag‘larining erkin harakatini ta‘minlaydi, mablag‘lardan samarali foydalanish ishlab chiqarish uzluksizligi, uni kengaytirish va yangilanishi uchun zamin yaratadi.

Moliyaviy barqarorlik o‘z va chetdan jalb etilgan kapitallar nisbati, joriy, investitsiya va moliyaviy faoliyat tufayli o‘z kapitali

jamg‘armasini o‘shish darajasi, harakatchan va immobilizatsiya qilingan resurslar nisbati, zaxiralarni o‘z mablag‘lari manbasi bilan ta‘minlanishini ifodalaydi. Demak, moliyaviy barqarorlik moliyaviy resurslar holati birinchidan, bozor talabiga mos kelishi, ikkinchidan, ishlab chiqarishni rivojlanishini ta‘minlashi lozim.

- joriy – konkret (aniq) davr mobaynidagi moliyaviy barqarorlik;

- imkon – tashqi sharoit o‘zgarishini hisobga olgan holdagi moliyaviy barqarorlik;

- yuzaki – davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan, chetdan beriladigan yordam tufayli moliyaviy barqarorlik;

- real – raqobat sharoitida kengaygan takror ishlab chiqarish imkoniyatlarini hisobga olgan holdagi moliyaviy barqarorlik.

Professional so‘z boyligida «moliyaviy barqarorlik» terminini ishlatilishi bir xil ma‘noni anglatmaydi.

Chet el iqtisodiy adabiyotlari va jahon amaliyotida «moliyaviy barqarorlik» so‘zini ifodalanishidagi farqlanish korxonada balans tahliliga ikki xildagi yondoshish,

ya'ni balans likvidligini an'anaviy va zamonaviy funksional usullarini qo'llash orqali yuzaga keladi.

Moliyaviy barqarorlikni balans likvidligi tahlilining an'anaviy usuli orqali aniqlash quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- minimal moliyaviy tenglik qoidasi – ijobiy likvidlikka asoslangan bo'lib, bunda joriy aktivlar likvidligining o'sishi majburiyatlarga nisbatan yuqori bo'lishi shart;

- maksimal qarzdorlik qoidasi – an'anaviy me'yorlarga muvofiq korxonalar qarzini o'z mablag'lari bilan qoplanish chegarasi: uzoq va o'rta muddatli qarzlarning doimiy kapitalning yarmidan yuqori bo'lmasligi lozim.

- maksimal moliyalashtirish qoidasi – oldingi qoidaga rioya qilgan holda qarz kapitali barcha qo'yilmalar uchun to'lanadigan foiz summalaridan ortib ketmasligi lozim.

- Funksional balans likvidligini tahlili orqali moliyaviy barqarorlik quyidagi shartlarga rioya qilgan holda aniqlanadi:

- moliyaviy muvozanatni saqlanishi uchun stabil resurslar – doimiy kapital va unga tenglashtirilgan mablag'lar stabil joylashtirilgan aktivlarni 100 % qoplashi lozim.

Nisbatni 100 % dan past bo'lishi stabil joylashgan mablag'lar stabilga ega bo'lmagan resurslar bilan, ya'ni qisqa muddatli majburiyatlar shaklida moliyalashtirilganligini ifodalaydi. Oborot aktivlariga bo'lgan talab qisqa muddatli moliyalashtirish tufayli hisobot davri mobaynida o'zgarib turadi va bu o'zgarishlar quyidagilarga olib keladi:

- oborot aktivlarini ortiqcha ta'minlanishiga, buning natijasida vaqtinchalik erkin harakatdagi oborot mablag'lari vujudga keladi;

- oborot aktivlari bilan yetarli darajada ta'min etilmasligiga, buning natijasida chetdan qarz mablag'larini jalb etilishiga;

- umumiy qarzdorlikni baholash – chetdan jalb etilgan qarz mablag'lari o'z mablag'lariga nisbat ko'rinishidagi ifodasidir.

Amaldagi iqtisodiy fan o'z tasarrufida moliyaviy ko'rsatkichlarni tahlil etishning ko'plab usullari va uslublarini jamlagan. Ular bozor munosabatlari sharoitida tahlil oldiga qo'yilgan yangi talablar tufayli o'zgarib boradi. Korxonalar moliyaviy barqarorligini tahlil etishning usullari chizmada keltirilgan. Korxonalar faoliyati murakkab tizim va tizimlardan iborat bo'lib, shu tufayli uning barqarorligini baholash kompleks tarzda yondoshgan holda moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari tizimidan foydalanish kerak.

Ko'rsatkichlar ikki guruhga bo'linadi: mutlaq, nisbiy.

Nisbiy ko'rsatkichlar foiz, koeffitsiyent, indekslar ko'rinishida ifodalanadi. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida moliyaviy barqarorlik va to'lovga qobiliyatlilik korxonaning muhim iqtisodiy ko'rsatkichi hisoblanadi. Moliyaviy barqarorlik balansdagi ma'lumotlar asosida o'rganiladi. Undagi

ko'rsatkichlarni bir-biri bilan taqqoslab, mablag'lar o'rtasidagi nisbat va o'zaro bog'lanish aniqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi tijorat tashkilotlari uchun naqd pul mablag'lar moliyaviy aktivlarning eng muhim guruhiga kiradi. Iqtisodiyotda pul tanqisligi va to'lovga layoqatsizlik ko'plab tashkilotlar samaradorlikni oshirdi ro'yxatdagi asosiy funktsiyalardan biri tomonidan mablag'lardan foydalanish moliyaviy menejerlar.

Naqd pul oqimini boshqarish muammosi normativning nomukammalligi bilan yanada murakkablashadi va qarzni undirish bo'yicha qonunchilik bazasi. Iqtisodiy aktivlarning uzluksiz aylanishi naqd pulsiz va turli xil doimiy yangilanishi sabab bo'ladi naqd pul to'lovlari. Shunday qilib, boshqa eng muhim guruh moliyaviy aktivlar, Respublika tijorat tashkilotlari uchun Debitor qarzdorlik. Shuni ta'kidlash kerakki, agar moliyaviy aktivlar oqilona bo'lsa shakllangan bo'lsa, bu operatsion siklning ritmini ta'minlaydi korxonalar va ishlab chiqarish va sotish hajmining o'sishi har qanday to'lov intizomini buzish salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin xom ashyo va materiallarning ishlab chiqarish zaxiralarini shakllantirishga ta'sir qiladi; mehnat unumdorligi darajasi, tayyor mahsulotni sotish, korxonaning bozordagi mavqei va boshqalar. Hatto muvaffaqiyatli bo'lgan korxonalar ham bozorda faoliyat yuritish va yetarli miqdorda foyda olish; nomutanosiblik natijasida nochorlik yuzaga kelishi mumkin vaqt o'tishi bilan turli xil pul oqimlari.

Moliyaviy aktivlarni boshqarish muhim omil hisoblanadi kompaniya kapitali aylanmasini tezlashtirish. Bu tufayli sodir bo'ladi operatsion siklning davomiyligini qisqartirish, yanada tejamkor o'zidan foydalanish va qarzga bo'lgan ehtiyojni kamaytirish mablag'lar manbalari. Shunday qilib, ish samaradorligi korxonalar boshqaruv tizimini tashkil etishga to'liq bog'liqdir moliyaviy aktivlar. Bu tizim ta'minlash uchun mo'ljallangan korxonaning qisqa muddatli va strategik rejalarini amalga oshirish; to'lov qobiliyati va moliyaviy barqarorlikni saqlash va boshqalar uning aktivlari va moliyalashtirish manbalaridan oqilona foydalanish va shuningdek, tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirish xarajatlarini minimallashtirish. Iqtisodiyotda "aktivlar" tushunchasi 17 asrdan boshlab shakllana boshlagan uning nomiga, shakllanish usuliga o'zgartirishlar kiritilgan narxi va tasnifi.

Dastlab, aktivlar kapital deb nomlangan Zamonaviy olim iqtisodchi E.A. Kandrashina aktivlarni quyidagicha ta'riflaydi: "Daromad keltiradigan mulk, uning natijasida korxonalar qo'lga kiritgan nazorat jalb qilingan moliyaviy resurslarni joylashtirish orqali faoliyat (keyin investitsiyalar mavjud) Qarzdorlarning majburiyatlari, pul mablag'lari, pul ekvivalentlari, asosiy vositalar, aylanma mablag'lar va nomoddiy aktivlar tashkilotning aktivlarini nazarda tutadi. Aktivlar ostida iqtisodiy resurslarga ishora qiladi tashkilotni nazorat qilish. Kompaniya o'z aktivlarini shakllantiradi, ularga bevosita sarmoya kiritadi.

Aktivlarning muhim xarakteristikallari quyidagilardir: ma'lum xarajat,

mahsuldorlik va daromad olish. Biroq, hamma uchun ijobiy tomonlari, aktivlarning doimiy aylanmasini unutmashimiz kerak xavf omili, shuningdek, vaqt va likvidlik bilan bog'liq. Har qanday korxonada samarali moliyaviy-xo'jalik faoliyatini amalga oshirishga intiladi, buning uchun u egalik qilishi kerak mulk. Bu mulk ham uning mulki hisoblanadi. Tashkilotning aktivlarini boshqarish jarayoni, ya'ni tuzilishi va mulkning tarkibi, mablag'lar manbalari, ularning dinamikasini baholashni talab qiladi, uchun o'z vaqtida o'zgartirish to'g'risida qaror qabul qilish uchun. Daraja tashkilot mulkning harakatchanligi tuzilma orqali tavsiflanadi aktivlar, shuningdek, qaysi elementlar uni oshirish yoki aniqlash imkonini beradi.

Pul oqimlarini boshqarish, moliyaviy operatsiyalar, kompaniya faoliyatini zaruriy narsalar bilan o'z vaqtida ta'minlash moliyaviy resurslar va ulardan oqilona foydalanish bularning barchasi moliyaviy menejment Kapitalni boshqarish menejment bilan birgalikda amalga oshiriladi aktivlar bugungi iqtisod fani tomonidan ikkita deb qaraladi moliyaviy menejment sohalari. Agar dastlabki bosqichda pulni boshqarish tizimi sifatida qaralsa moliyaviy boshqaruvning yagona vazifasi sifatida, keyin jarayonda metodologiyani yanada rivojlantirish, ilmiy va iqtisodiy hamjamiyatda tizimdan ajralib chiqish zarurati mavjudligi haqida tushuncha bor edi alohida komponent-aktivlarni boshqarish. Bo'ladigan ish pulni boshqarish bilan bir vaqtda amalga oshiriladi. Aktivlarni boshqarish tizimini yaratish jarayonida yuqori e'tibordagi aktivlardan foydalanish samaradorligini ta'minlashga qaratilgan investitsion, moliyaviy va operatsion faoliyat. Natija aktivlarni boshqarish tizimining quyidagilar bilan bog'liqligi faktiga aylanadi korxonada boshqaruv tizimlari.

Xulosa qilib aytish mumkinki: Yuqorida aytib o'tilganidek, tashkilotning aktivlari iqtisodiy hayotga taalluqli mulk va qadriyatlar yig'indisi. Ular bir nechta turlarga bo'linadi - moddiy, nomoddiy va moliyaviy. Moliyaviy aktivlarni baholash bizga shunday xulosa chiqarish imkonini beradi korxonaning joriy to'lov qobiliyati. Kompaniyaning moliyaviy aktivlari eng yuqori darajaga ega likvidlik. Ularning kattaligi, shakllanish chastotasi oqimga ta'sir qiladi umuman korxonaning holati. Aktivlarning samaradorligi ko'pincha tashkilotning iqtisodiy rivojlanishining kalitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baykov, N. Ishlab chiqarishni boshqarishni tashkil etish va samaradorligi / N. Baikov, F. Rusinov. - M.: Moskva ishchisi, 1973 yil.
2. Berg, A.I. Kibernetika - optimal boshqarish fani / A.I.Berg. - M.: Energiya, 1964.
3. Bobrov, O.M. Ijtimoiy ishlab chiqarishni boshqarish funksiyalari tasniflarini takomillashtirishning ayrim masalalari / Ishlab chiqarish samaradorligining iqtisodiy muammolari. - Kiev: KINH, 1975. - No 12.
4. Glazyev, S.Yu. Texnik taraqqiyotning iqtisodiy nazariyasi S.Yu.Glaziev.- M.: Nauka, 1990 y.